

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl E-mail: info@judaica-zwolle.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 22, Nummer 1 / Tisjri 5769 - Oktober 2008

OPLAGE 350 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 7,00 - POSTGIROREKENING 259272

TWEE VISIES OP ÉÉN VERHAAL

Van de redactie

Het gebeurt niet zo vaak dat je een artikel over een bijbelverhaal tegenkomt, dat door een andere auteur met medeweten van de eerste geheel herschreven is en vanuit een heel andere invalshoek belicht wordt. Nog minder vaak zal het voorkomen dat beide auteurs er plezier in hebben hun teksten naast elkaar (in ons geval onder elkaar) gepubliceerd te zien. Dat is het geval met de twee openingsartikelen uit dit bulletin van de hand van Lukas de Groote en Dick Broeren. Broeren vond het artikel “De dood van een dwaas” dat Lukas de Groote schreef over 1 Samuel 25, zo uitdagend dat hij in dit verhaal over David is gedoken en er zijn eigen uitleg aan heeft toegevoegd.

Omdat beide artikelen weliswaar over hetzelfde onderwerp gaan, te weten de geschiedenis van David en Nabal, en elkaar dus overlappen, maar wel elk een eigen invalshoek en dynamiek hebben, geven we hier beide artikelen onverkort weer in hun volgorde van ontstaan. De Groote is arts en leest het verhaal vanuit een medische optiek. Dick Broeren, de trouwe lezers van dit bulletin kennen hem, komt uit de leerhuisbanken en leest met gevoel voor understatement vanuit de optiek van Talmoed en Midrasj. En bovendien: het gaat om een van de smeugste verhalen in Tenach. We hopen dat u er leerzaam van zult genieten.

Verder vindt u in dit nummer de aankondiging van een digitale Hebreeuwse en Jiddische woordenlijst in het Nederlands, die ook als spellingschecker te gebruiken is. In de rubriek Bibliothecaria worden titels van boeken geadviseerd voor gebruik bij of naast de cursussen die dit seizoen in de synagoge worden gegeven.

Voorts is een korte, maar interessant tekst opgenomen over de architectuur van het Joods Museum van Berlijn, een museum dat u echt eens moet bezoeken als u in Berlijn komt, en dat een bijzondere verbinding legt tussen de joodse geschiedenis en de moderne tijd.

Ook wijzen we u op de 10^e Samuel-Hirschlezing op zondag 2 november. Deze lezing gaat dit keer over Maimonides, die niet alleen een groot bijbel- en talmoedgeleerde was, maar ook als arts zijn sporen heeft verdiend. Dr. Marcus van Loopik zal ons laten zien welke betekenis Maimonides' kijk op de mens vandaag nog kan hebben voor de moderne samenleving.

Standbeeld van Maimonides (1135-1204) in zijn geboorteplaats Cordova.

DE DOOD VAN EEN DWAAS

door Lukas de Groote, Arts

De schrijver van het eerste boek Samuel vertelt in hoofdstuk 25 dat in Maon, een klein stadje aan de rand van de wildernis van Juda, ten westen van de Dode Zee, een zeer rijke veeboer zijn bedrijf heeft. De naam van de man is Nabal, en dat betekent ‘dwaas’. Dat hij niet alleen ‘dwaas’ heet, maar ook dwaas is, bevestigt zijn pientere, beeldschone vrouw Abigaïl met de woorden: *Nabal heet hij en een dwaas is hij* (vers 25).

Nabal blijkt een onbehouwen, ruwe kerel te zijn. Op zekere dag vindt het schaapscheerdersfeest plaats; voor een veehouder dé dag van het jaar. David houdt zich samen met nog vierhonderd man uit de zelfkant van de maatschappij in de buurt op. Hij stuurt afgevaardigden naar Nabal, want David leeft in de veronderstelling dat Nabal hem, nu deze tijdens het feest goed geluimd is, zal laten delen in de feestvreugde.

Ook al wordt Davids boodschap op een beleefd oosterse manier geuit, toch klinkt er een element van afpersing in door. Nabal weigert botweg, en dat niet alleen; hij beledigt David op een grove manier door hem een weggelopen slaaf te noemen. David neemt de weigering en de belediging hoog op en trekt met al zijn mannen op naar het feest om daar al wie mannelijk is – letterlijk staat er: *hen die tegen de muur pissen* – te doden.

Intussen heeft Abigaïl van een knecht vernomen hoe haar man Davids mannen, en daardoor David zelf, afgebekt heeft. Slim als ze is, begrijpt ze direct wat de consequenties zullen zijn. In allerijl laadt ze eten en drinken op ezels en stuurt die alvast vooruit. Ze komt er zelf op een ezelin achteraan. Als ze David en zijn mannen ontmoet, volgt een – voor een vrouw in de Bijbel – opmerkelijk lange toespraak. Hiermee weet ze Davids woede te sussen.

Opmerkelijk in haar woorden is de zin: *Moge het uw vijanden, en hun die kwaad tegen mijn heer beramen, vergaan als Nabal*. Is dit een zinspeling op de naderende dood van Nabal? Maar juist door haar handelwijze probeert ze Nabals dood te voorkomen.

Als Abigaïl thuis komt, is Nabal uitbundig feest aan het vieren: *als het feestmaal van een koning* (vers 36) en hij is intussen *zwaar beschonken*.

Tijdens het feest zwijgt Abigaïl over haar ontmoeting met David. En dan volgt 1 Samuël 25:37 en 38 (in de NBG-vertaling): *De volgende morgen, toen de roes van Nabal geweken was, vertelde zijn vrouw hem deze dingen. Toen stakte zijn hart in zijn binnenste en hij werd als een steen*.

En na ongeveer tien dagen sloeg de HERE Nabal, zodat hij stierf.

Zodra David van de dood van Nabal hoort, laat hij een huwelijksaanzoek overbrengen aan Abigaïl. Al spoedig wordt zij zijn vrouw. Mogelijk is de zoon die zij hierna baart nog verwekt door Nabal. Aanwijzingen hiervoor zijn te vinden in 2 Samuël 3:2: Kileab wordt Davids tweede zoon genoemd, maar in de troonopvolging speelt hij geen enkele rol. Ook als Davids oudste zoon Amnon vermoord is, wordt Kileab niet eens genoemd, terwijl de derde zoon van David, Absalom, wel troonpretendent is. De naam Kileab heeft als verborgen betekenis ‘van twee vaders’. Daarmee kan bedoeld zijn dat Nabal zijn biologische vader, maar David zijn wettelijke vader was.

Uit de beschrijving van wat Nabal overkomt: *zijn hart stierf in zijn binnenste* – en hij werd als een steen – en het geschiedde na ongeveer tien dagen dat de *EEUWIGE* Nabal sloeg en hij stierf hebben de meeste commentatoren geconcludeerd dat Nabal aan een beroerte is overleden. De eerste beroerte zou hem getroffen hebben op de ochtend na het feest en een tweede tien dagen later. Een enkeling denkt dat een hartverlamming Nabal fataal is geworden. De grote Joodse commentator Rasji bijvoorbeeld deelt deze mening. Eén bijbelgeleerde, Ehrlich, vermoedt dat Abigaïl zelf de hand heeft gehad in de dood van haar man. Deze suggestie wordt door de Israëlitische schrijver Meïr Shalev in zijn boek ‘De Bijbel nu’ verder uitgewerkt. In het verhaal ‘Afpersing in Karmel’ zegt hij: *Totale verlamming en overlijden na een paar dagen doen eerder denken aan vergiftiging dan aan een hartaanval*. Shalev denkt zelfs te weten welke vergiftiging een rol gespeeld heeft, namelijk de giftige bessen van de gevlekte scheerling of dulle kervel. De verdenking dat Nabal door zijn eigen vrouw omgebracht is, wordt sterker als men zich de woorden in herinnering brengt die Abigaïl, terwijl haar man nog aan het feestvieren is, tot David zegt: *Moge het uw*

vijanden vergaan als Nabal. Ze zinspeelt hier blijkbaar op Nabals op handen zijnde dood.

Toch zijn er enkele aspecten in dit verhaal aan de aandacht van bijbelcommentatoren ontsnapt. Nabal was een brutaal vent en tijdens het feest werd hij stomdronken. Dit moet wel betekenen dat hij, ook als er geen feest was, regelmatig de nodige alcohol tot zich nam. In deze tijd zou men hem voor alcoholist of op zijn minst voor probleemdrinker houden. Dat zou de opmerking van Abigaïl kunnen verklaren. Scherpzinnig als ze is, beseft zij maar al te goed dat haar dwaze man zichzelf aan het dood drinken is. Dat zij met deze vooruitziende blik verwacht dat haar man het niet lang meer zal maken, hoeft niet te betekenen dat ze zelf de hand heeft gehad in zijn overlijden.

En dan het gebeuren in vers 37 en 38: *Zijn hart stakte in zijn binnenste en hij werd als een steen. En na ongeveer tien dagen sloeg de HERE Nabal, zodat hij stierf*. Het 'hart' is in de Bijbel nooit de aanduiding van het orgaan dat voor de bloeddorstroming zorgt, nog afgezien van het feit dat men nog geen idee had van bloedsomloop. Het hart is in de Bijbel het centrum van het verstand en de bedoelingen van de mens, het centrum van de wil. In de grondtekst staat niet dat zijn hart 'stakte', maar: *zijn hart ging door in zijn binnenste*. De schrijver heeft beslist niet gedacht aan een hartaandoening en ook niet aan een beroerte (hersenbloeding of attack). Bedoeld is dat zijn verstand dood ging. Dat wil zeggen: hij kon niets meer denken of willen. En het vervolg *en hij was als een steen* geeft aan dat hij daarna bewegingloos was. Bij een beroerte is het nog mogelijk een arm of been te bewegen. Een verlamming hierdoor treft namelijk één

lichaamshelft. Tenzij de beroerte zo ernstig is dat men in coma geraakt is. Maar dan is het weer onwaarschijnlijk dat Nabal nog tien dagen blijft leven. Hij zou dan binnen enkele uren of hooguit enkele dagen overleden zijn. Het *zijn als steen* moet wel de beschrijving van een comateuze toestand of bewusteloosheid zijn, maar niet ontstaan door een beroerte. Trouwens de termijn van tien dagen is opmerkelijk, want in bijbelse verhalen is de derde dag altijd de dag van de crisis. Men geneest op de derde dag of men gaat op de derde dag te gronde. Dat Nabal pas op de tiende dag overlijdt, kan men verklaren doordat hij geen vocht meer tot zich nam. In het klimaat in de buurt van de Dode Zee, waar dit verhaal speelt, is tien dagen ongeveer de termijn waarin men overlijdt als men geen vocht tot zich neemt.

Als Nabals coma niet door een beroerte ontstaan is, waardoor dan wel? De meest voor de hand liggende oorzaak is een bewusteloosheid door het tekort schieten van de lever, een zogenaamd 'levercoma'. We moeten aannemen dat Nabal tijdens het feest zoveel alcohol tot zich heeft genomen dat zijn tevoren al beschadigde lever het acuut opgaf. Een acuut falen van de lever bij een alcoholist is in zo'n situatie een bekend verschijnsel.

Zo nauwgezet heeft de bijbelschrijver zijn verhaal samengesteld dat men zelfs na ongeveer 2600 jaar met vrij grote zekerheid nog kan vaststellen waaraan een man als Nabal overleden is. Door deze redenering wordt Abigaïl ook nog eens vrijgepleit van moord op haar echtgenoot.

WIE IS DIE ZOON VAN JESSE?

1 Samuel 25 nader bekeken

door Dick Broeren

David en Saul zijn in een strijd van leven op dood verwickeld. David heeft weer eens Sauls leven gespaard. Saul heeft David wanhopige eden gezworen en dan sterft Samuël, die met een dramatisch gebaar het koningschap van Saul heeft 'afgescheurd' en die David alvast tot koning gezalfd heeft. En toch vindt de bijbelschrijver het nodig een verhaal in te lassen waarin Davids koningschap op een geheel onverwachte manier en vanuit een geheel andere hoek nader gedefinieerd wordt. Het verhaal van 1 Samuel 25 wordt gevolgd door alweer een verhaal over de edelmoedigheid van David, die alweer weigert de 'gezalft van de Eeuwige' te doden. Waarom hij dat nu wéér niet doet, wordt o.a. gemotiveerd in het verhaal van Nabal, Abigaïl en David. Want ...

Er leefde eens een man in het dorpje Maon – zo begint het bijna-sprookje – wiens weidegronden in de Karmel lagen. De tekst benadrukt dat hij een zeer belangrijk man was, hij is een *iesj gadol me'od*, ‘een man, zeer groot’, want hij bezit een kudde van drieduizend schapen en duizend geiten, vierduizend dieren in totaal en dat is heel veel, zeker in die tijd. Een duizendvoud van vier, de vier windstreken waren als het ware gevuld met zijn bezit. Alleen een nurks gaat zeuren of het er wel precies zoveel waren, maar de boodschap komt over, en hij houdt het schaapscheerdersfeest, het feest van het jaar en van zeer grote sociale importantie. De tekst benadrukt nogal ironisch hoe belangrijk hij is door maar liefst 19 maal zijn naam te noemen. Die nadruk op zijn naam dat is weer typisch zo’n bijbels verteltruukje, want als je Hebreeuws kent, hóór je iedere keer ‘dwaas’, 19 maal. Geen mens noemt zichzelf natuurlijk dwaas, laat staan dat je dat van anderen accepteert. Het zal wel een bijnaam geweest zijn. Je vraagt je af hoe de man echt geheten heeft. De midrasj vindt die bijnaam ook belangrijk want zij ziet hierin een omkering van de naam van Laban, het zijn dezelfde letters. Want zegt de midrasj, Nabal was evenals Laban een man vol bedrog. Nabal was een man uit het huis van Caleb en volgens de Talmoed beroemde hij zich daarop: “Niemand in Israël stamt uit zo’n belangrijke familie als ik” (Sanhedrin 2,3). Ironisch genoeg betekent Caleb ‘hond’, dus Nabal ben Caleb betekent dan: Dwaas, zoon van een Hond. Soms is Tenach nou niet bepaald subtiel. Bovendien stelt de Midrasj op de Psalmen dat Nabal het bestaan van God ontkende: *Een dwaas (d.i. Nabal) zegt in zijn hart: er is geen God!* (Ps. 14:1; Sjocher Tov 53:1). Nabal is een Godloochenaar, heeft dus een slechte pers, al aan het begin van het verhaal weet je dat het slecht met hem zal aflopen, want de twee andere hoofdfiguren in het verhaal zijn een mooie vrouw en een verzetsstrijder, hoofd van een bende rebellen en verder wat knechten. Bovendien is het een verhaal met een happy end, want de rebellenleider trouwt met de mooie vrouw van de rijke dwaas. Een echte volksvertelling dus. Maar

De vrouw heet Abigaïl, d.i. ‘mijn vader is vreugde’. Kijk, dat is nog eens een naam. Opvallend is dat er niet bij staat wie haar vader is en tot welke stam ze behoort. Zij is Abigaïl, niemand anders, zij is volkomen zichzelf. Zij hoort volgens Megillah 15a thuis in het rijtje van vier uitzonderlijk mooie vrouwen in Tenach: Sara, Rachab, Abigaïl en Esther, en bovendien in het rijtje van de zeven profetessen: Sara, Mirjam,

Debora, Hanna, Abigaïl, Hulda en Esther. Dat is nog eens een C.V. Ze is zeer pienter én beeldschoon. Juist omdat de tekst niet verder ingaat op haar identiteit, heeft zij in dit verhaal misschien wel de functie van ‘boodschapper’, ze is in ieder geval de juiste vrouw op de juiste plaats. Je vraagt je dan ook onmiddellijk af hoe zo’n hork van een vent aan zo’n vrouw komt. Enfin. Laten we het verhaal maar op de voet volgen.

David is in de woestijn, in de tekst staat *bamidbar*. Traditioneel wordt het boek Numeri aangeduid met het woord Bamidbar, ‘in de woestijn’, het vierde woord van Numeri 1:1. De woestijn is de plaats waar het volk gevormd wordt tot het volk dat volgens de regels van Tora leert leven. David is op de plaats waar hij gevormd wordt om later koning te zijn volgens Tora. De gewone betekenis is natuurlijk dat hij op de vlucht voor Saul zich ophoudt in moeilijk toegankelijk terrein, maar het woord *bamidbar* is een signaalwoord dat ons waarschuwt dat er meer aan de hand is dan op het eerste gezicht lijkt. Daar hoort hij dat Nabal zijn schapen aan het scheren is en hij wil delen in de vreugd. Hij stuurt tien, een *minjan* avant la lettre, van zijn jongemannen met een uitvoerige boodschap naar de Dwaas. Hij laat hem groeten en herinnert hem aan zijn (Davids) bestaan en zegt: we hebben jouw mensen altijd met rust gelaten, zelfs beschermd, vraag het hen maar. Hij noemt zich tegenover de Dwaas zelfs ‘jouw zoon David’. Als goede gezanten brengen de jongemannen de boodschap over en houden vervolgens hun mond. De Dwaas is uiterst onbeschoft, hij geeft de boden geen brood en water en vlees, antwoordt onmiddellijk negatief en de jongemannen gaan onverrichter zake weer terug. Bij hem geen spoor van oosterse gastvrijheid. Het is belangrijk stil te staan bij wat hij zegt, omdat dit zo’n scherp contrast vormt met wat zijn vrouw Abigaïl later in het verhaal tegen David zegt. Hij stelt namelijk Davids identiteit ter discussie. De Midrasj suggereert dat door middel van de formule ‘Wie is David en wie is die zoon van Jesse?’ de Dwaas refereert aan de Moabitische voormoeder van David, te weten Ruth, en, alweer volgens de Midrasj, suggereert dat hij, Nabal ben Caleb, méér Israëliet is dan David. Hij hoont hem weg met de woorden ‘er zijn nu zoveel slaven die zich van hun meester afscheuren’. Alweer een in de tekst verstopte verwijzing naar Ruth door middel van het woord *avadiem*, ‘slaven’, het meervoud van het woord *obed*, wat de naam is van het zoontje van Ruth en Boaz. Conclusie volgens de Midrasj: de Dwaas ontkent Davids claim op het koningschap

over Israël. En David voelt dat goed aan want zijn reactie is onmiddellijk en heftig. Tegenover het bezit van de Dwaas, vierduizend dieren, stelt David zijn 'bezi', twee derde van zijn mannen, vierhonderd. Alweer een veelvoud van vier. David zal hem laten merken dat ook hij de vier windstreken beheerst. Ze maken zich klaar voor de strijd.

Maar één van de jongemannen uit het kamp van de Dwaas heeft het allemaal gezien en aangehoord, beseft dat de Dwaas een fatale stommitieit begaat, gaat razendsnel naar Abigaïl en brengt haar volledig op de hoogte, de tekst vertelt haar dat hij haar alles 'onthult'. Was hij één van haar mannen in het kamp van de Dwaas die als taak had haar als een soort geheime waarnemer op de hoogte te houden? Abigaïl heeft waarschijnlijk goede redenen om de handel en wandel van haar man nauwkeurig te volgen. Van deze jongeman horen we meer over Davids optreden tegenover de mensen van de Dwaas. Hoe David en zijn mannen hem beschermden, 'zij waren een muur om ons heen'. Hij roept haar op, goed na te denken en een list te verzinnen want David is op wraak uit voor deze vernedering en, voegt hij er nog aan toe – hij is kennelijk zo'n vertrouwde dienaar dat hij zich dit kan permitteren –, dat hij, Nabal, zo'n nietswaardig mens is, dat hij zich niets aantrekt van wat je tegen hem zegt. Statenvertaling noemt de Dwaas een Belialskind, d.i. iemand die geen scrupules kent. Deze jongeman, naamloos, is ook weer de juiste man op de juiste plaats. Ook weer zo'n boodschapper die essentieel is voor de ontwikkeling van het verhaal.

Abigaïl hoort dit aan en onderneemt evenals David snelle actie en ze stuurt één van haar knechten vooruit met de ingrediënten voor een waar feestmaal voor zeshonderd man en ze zegt dat ze hem achterna zal reizen. Hier doet de tekst een beetje denken aan Jakob die ook grote verzoeningsgeschenken vooruit stuurt voor en aler hij daadwerkelijk Ezau onder ogen durft te komen. En zegt de tekst laconiek: 'en haar man Nabal stelde zij [hiervan] niet op de hoogte'. Ze weet precies wat ze wil en wat ze doet. Natuurlijk weet zij als de vrouw van een van de rijkste mannen van de streek precies wat zich in de politiek afspeelt. Ze weet heel goed wie David is en uit haar uitspraken later kunnen we opmaken dat ze ook precies weet wat er van David worden zou en ze is van plan in die geschiedenis haar rol te spelen, bovendien is ze niet bang. Een vrouw die alléén een rebellenleider opzoekt? Ze moet voorkennis gehad hebben. En ja hoor, ze dalen allebei af en ze ontmoeten elkaar.

Ondertussen voert de tekst tamelijk toneelmatig nog even een terzijde in van David, waarin hij stelt (tegen wie trouwens?) dat hij altijd de bezittingen van de Dwaas heeft gerespecteerd en dat deze goed met kwaad vergeldt, en hij zweert geen tegen-de-wand-pisser, geen man, in leven te laten. Drie maal in dit verhaal zegt David dat zijn wraak verschrikkelijk zou geweest zijn. Het is niet de eerste maar zeker ook niet de laatste keer dat David zich ietwat overtrokken uitlaat. Wat je noemt een ruig type.

Hij moet intussen al het verzoeningsgeschenk van Abigaïl gekregen hebben en haar knecht zal hem wel van een en ander op de hoogte gebracht hebben. Hij weet dus wie hij tegemoet gaat en denkt te vermoeden wat ze gaat zeggen en doen. En ja, ze snelt hem tegemoet, laat zich van de ezel glijden, valt voor David neer, buigt diep in het stof, valt nog een keer voor hem neer, buigt zich ter aarde en begint te spreken. Wat een prachtscène. David moet bijkans gebarsten zijn van trots, één van de vier mooiste vrouwen in Tenach ligt aan zijn voeten. Abigaïl kan niet meer verliezen. Ze vraagt David of hij alsjeblijft, ja alsjeblijft, luisteren wil naar de woorden van zijn slavin. Ze zegt dat het allemaal haar schuld is. Geen mens gelooft dat natuurlijk en David al helemaal niet. Ze vraagt hem geen acht te slaan op die zoon van Belial, want hij heet Dwaas en hij is het ook. Niet zij, zegt ze, vraagt David af te zien van bloedvergieten maar het is de EEUWIGE zelf die dat doet en ze vraagt hem zich niet te verlagen tot het niveau van de Dwaas.

Hier zou het verhaal kunnen afsluiten met een happy end maar dat gebeurt niet. Oppervlakkig gezien engageert Abigaïl zich met de zaak van David, wordt later na de dood van de Dwaas zijn vrouw, krijgt zijn (?) kind en verdwijnt in de nevelen van de tijd. Maar er is veel meer aan de hand. Er resten nog twee belangrijke zaken in dit verhaal, in de eerste plaats de profetie van Abigaïl over David uitgesproken en vervolgens de dood van de Dwaas.

Ze begint met te wensen dat het Davids vijanden net zo zal vergaan als Nabal. Ze weet, vermoedt kennelijk dat het met de Dwaas slecht zal aflopen. Sommigen zien hier een aanwijzing in dat ze van plan was de Dwaas te vermoorden, maar daarover later. Ze vraagt David de gaven die ze meegebracht heeft aan zijn mannen uit te delen. Letterlijk heeft ze het over een zegen, een *beracha*. Ze stelt hem in het vooruitzicht dat hij de eerste koning van een dynastie zal worden, want de EEUWIGE zal hem 'een betrouwbaar huis maken', mits David de oorlogen van en voor het volk van

de EEUWIGE blijft voeren en niet uit is op persoonlijke wraak en gewin. Dan spreekt ze de beroemde zin uit: ‘... als er iemand (Hebreeuws: *adam*) opstaat om je te vervolgen en je zoekt te doden, dan zal de ziel van mijn heer gebundeld worden in het bundeltje van de levenden ...’. Het opvallend gebruik van het woord *adam*, verwijst volgens de traditie naar Saul. Abigaïl wéét dat David al tot koning is gezalfd en als ze verwijst naar Saul, wil ze noch zijn naam noemen noch zijn functie en verwijst ze in vers 30 naar het aanstaande koningschap van David over Israël.

Maar haar eigen belang vergeet ze ook niet want verstopt in de tekst zit ook nog een bedekt huwelijksaanzoek. Vijf maal noemt Abigaïl zich Davids *amatcha*, ‘jouw dienstmaagd’ of ‘slavin’. Maar éénmaal (in vers 27) noemt ze zichzelf Davids *sjifchatcha*, wat door vrijwel alle vertalers ook met slavin of dienstmaagd wordt vertaald, maar eigenlijk betekent: ‘jouw-dienstmaagd-die-tot-jouw-huis-behoort’! Later zal blijken dat de boodschap bij David is overgekomen. Daarom, zeggen strenge rabbijnen, is haar naam in vers 32 onvolledig geschreven, want een prematuur huwelijksaanzoek en nota bene door een vrouw, dat hoort niet, foei!

Dan komt David aan het woord. Hij zegent de EEUWIGE, hij zegent haar advies en hij zegent haarzelf. Het is al zegen wat de klok slaat. Opluchtig, opwinding? Wie zal het zeggen, maar hij heeft heel goed door waaraan hij dankzij haar interventie ontsnapt is, gezien zijn aspiraties. Letterlijk zegt hij tenslotte: ‘klim in vrede op naar je huis, zie, horen zal ik naar je stem en ik zal je aanschijn opheffen! (vertaling Oussoren). Het is Abigaïl gelukt! Ze gaat naar huis waar het feest nog in volle gang is. De Dwaas is zo dronken dat hij haar niet eens gemist heeft en ze onthult hem dat ook niets, noch iets kleins, noch iets groots. Het Hebreeuws gebruikt hier een ‘merisme’, een stijlfiguur waarin twee tegenovergestelde begrippen samengevoegd worden door het voegwoordje ‘en’, en die een totaliteit uitdrukt, zoals ‘hemel en aarde’, d.i. de hele wereld en ‘dag en nacht’, een etmaal dus. En dan de volgende morgen. In de Hebreeuwse tekst staat het omineuze woordje *wajehie*, ‘en het gebeurt’. Omineus omdat dit woordje vaak aanduidt dat er iets staat te gebeuren, wat grote, vaak negatieve gevolgen zal hebben, want als zij hem vertelt wat er gebeurd is lezen we: ‘en zijn hart sterft in zijn binnenste en hij wordt als een steen’. De Dwaas krijgt een aantal schokken te verwerken: 1. hij beseft dat hij aan een gewisse dood is ontsnapt; 2. hij hoort dat zijn vrouw uit zijn bezit grote

geschenken heeft afgestaan en – last but not least – 3. hij realiseert zich dat hij zijn vrouw is kwijtgeraakt aan die David, die zoon van Jesse. Zijn vrouw gaat bij hem weg en dat is misschien wel het ergste gezichtsverlies. ‘En’, gaat de tekst verder, ‘het gebeurt (wéér dat woord *wajehie*) na ongeveer tien dagen dat de EEUWIGE de Dwaas slaat, en hij sterft’.

Er is veel gespeculeerd over de dood van Nabal. Rasji houdt het erop dat Nabal een hartverlamming heeft gekregen. Weer anderen zijn van mening dat hij getroffen is door twee beroertes met een tussenpoos van tien dagen, sommigen, zoals Ehrlich en Meïr Shalev, denken zelfs dat Abigaïl zelf wel eens de hand gehad kan hebben in de dood van haar man. De laatste oppert de mogelijkheid dat ze haar man vergiftigd zou kunnen hebben met dolle kervel, want ze heeft immers tegen David gezegd toen Nabal nog aan het feestvieren was: ‘Moge het je vijanden vergaan als Nabal’. Dat maakt zou het moord met voorbedachten rade maken! En de verschijnselen zouden kunnen wijzen op vergiftiging, wat niet zomaar uit de lucht gegrepen is want Shalev is iemand die een verdraaide hoop weet van plantjes en hun eigenschappen. Men leze zijn boeken! Maar er bestaat nog een andere theorie.

Lukas de Groote, huisarts in Veenendaal*, suggereert dat hier iets geheel anders aan de hand kan zijn. Immers de formulering ‘en zijn hart sterft in zijn binnenste’ doet óns denken aan een hartaanval, maar de mensen toen dachten aan iets heel anders. Nog afgezien van het feit dat men toen nog geen idee had van bloedsomloop is het hart in Tenach het centrum van het verstand en van de bedoelingen van de mens, het centrum van de wil. Het is een woord dat vaak voorkomt in het merisme ‘met hart en ziel’ die de totale mens uitdrukt. Deze formule zou kunnen betekenen dat zijn verstand dood ging, dat zijn denken blokkeerde. Hij kon niet meer denken en willen en ‘versteende’ in bewegingsloosheid. Bovendien worstelde hij waarschijnlijk nog met de gevolgen van het drinkgelag van gisteren en dan staat daar ineens zijn formidabele vrouw voor hem die zijn ondergang met punten en komma’s voor hem uitspelt. Tien dagen kan hij zich niet bewegen, dus ook niet drinken en in dat hete klimaat is dat voor een gezond mens al fataal, het infuus bestond nog niet. “De meest voor de hand liggende oorzaak [van de dood van Nabal]”, stelt Lukas de Groote, “is een bewusteloosheid door het tekort schieten van de lever, een zogenaamd ‘levercoma’. We moeten aannemen dat Nabal tijdens het feest zoveel alcohol tot zich heeft genomen dat zijn

tevoren al beschadigde lever het acuut opgaf. Een acuut falen van de lever is in zo'n situatie een bekend verschijnsel”.

Dat neemt niet weg dat de tekst zegt dat de Eeuwige Nabal sloeg zodat hij stierf. De verteller weet duidelijk niet wat de oorzaak is van de dood van de Dwaas en verklaart het dan maar zo. Misschien is het een metafoor die wil zeggen dat Nabal niet door mensenhanden stierf, maar dat zijn dood veroorzaakt werd door zijn eigen gedrag en leefwijze. Het spreekt in ieder geval Abigaïl vrij van een eventuele verdenking van moord.

David hoort dat Nabal dood is en dankt nogmaals God dat hij door Abigaïls optreden zich onthouden heeft van geweld. Hij stuurt nu zijn dienaren, niet meer zijn jongemannen, naar Abigaïl toe en vraagt haar ten huwelijk. Abigaïl staat op van de grond, ze was immers in de rouw, boog zich ter aarde, verklaart zich niet waardig genoeg de voeten te wassen van de dienaren van David, maar dan haast ze zich klaar te maken voor de reis en volgt de dienaren van David met vijf jonge vrouwen en wordt zijn vrouw. Ze krijgen een zoon, Kileab, die in 1 Kronieken 3:1 Daniël heet. De naam Kileab wordt ook wel uitgelegd als ‘zoon

van twee vaders’. Het is dus niet zeker of David wel de biologische vader van het jongste is wat misschien verklaart dat, ondanks het feit dat hij de tweede is in de lijn voor de troonopvolging, we niets meer horen van Kileab/Daniël en van zijn moeder, de schone Karmelitishe.

Conclusie: Davids goede naam is gered en bevestigd. Men ziet dat hij langzamerhand groeit in zijn rol en dat allemaal door het toedoen van een vrouw die even in de geschiedenis opduikt en door haar optreden van beslissende invloed is geweest op de ontwikkeling van het oerbeeld van de messiaanse koning.

** Lukas de Groote heeft twee boeken geschreven over, wat hij noemt, zijn ontdekkingen. 1. Onderzoek naar de hiaten, haperingen en verrassingen in de Bijbeltekst, en 2. De Stethoscoop op Abraham. Beide boeken zijn bij de schrijver te bestellen. Tevens heeft hij een groot aantal artikelen geschreven die voor een deel al verschenen zijn in bijvoorbeeld het tijdschrift Interpretatie. Zijn e-mail adres is ladegroote@casema.nl en zijn telnr. is: 0318-548231.*

SOFEEER HELPT WIE SCHRIJFT

Door Dick Broeren

De Avro startte een paar jaar geleden een cabaretesk televisieprogramma *Koefnoen* geheten. Weinigen weten dat dit een Jiddisj woord is dat bestaat uit een samenvoeging van de Hebreeuwse letters Koef en Noen en de uitdrukking werd vooral gebruikt op de (joodse) markten waar het ‘kost niks’ betekende, wat zeker niet opgaat voor dit televisieprogramma.

Zo zijn er talloze woorden en uitdrukkingen uit het Hebreeuws en Jiddisj onze taal binnengeslopen waarvan we ons vaak niet bewust zijn dat ze uit deze twee talen afkomstig zijn. Jiddisj een taal? Jazeker, het werd door miljoenen gesproken en het beleeft althans in Amerika op het ogenblik weer z'n revival, zoals we dat in goed Nederlands zeggen. Maar bij al die woorden en uitdrukkingen is er naast het probleem van de betekenis (zo staan de letters Koef en Noen respectievelijk voor de getalswaarden 100 en 50, en als je het getal 150 wilt schrijven in Hebreeuwse letters schrijf je dat met behulp van deze letters) ook het probleem van de schrijfwijze van al deze uit het Hebreeuws en Jiddisj afkomstige woorden en uitdrukkingen. In Judaïca geïnteresseerden bestuderen misschien wel de Midrash, of is het Midrasj? Ze lezen Rashi of is

het Rasji? Is iets *kosher* of *koosjer* of spel je het misschien nog anders? De een heeft het over Ezechiël, de ander over Jechezkel. Waar ligt het meer van Gennesaret of Kinneret? Wie is nou toch Rambam, is dat dezelfde als Ramban? Zijn dat namen of acronymen of allebei?

Een aantal jaren geleden (2002) verscheen bij de Sdu het boek *Hebreeuwse en Jiddisje woorden in het Nederlands*. De spellingen zijn gebaseerd op de richtlijnen van de Woordenlijst Nederlandse taal (het Groene Boekje). Mede daardoor heeft deze spellingswijze de laatste jaren gezag gekregen. Maar dit woordenboek heeft nu een digitaal-lexicografische uitbreiding gekregen in het programma *Sofeer*. Dit digitale woordenboek voor Hebreeuwse en Jiddisje woorden is op 18 september verschenen. Het is gekoppeld aan een

state-of-the-art spellingchecker (sic!) voor het Nederlands, dat te gebruiken is in Microsoft Word en andere MS Officeprogramma's voor Windows. Het programma *Sofeer* (Hebreeuws voor 'schrijver') zal via de website van de Nederlandse Taalunie kosteloos ter beschikking gesteld worden. De makers van het programma hebben in totaal meer dan tien jaar gewerkt aan *Sofeer*. In vergelijking met het boek is het aantal lemma's uitgebreid tot bijna 5000 in het Nederlands gebruikte woorden uit het Hebreeuws, het Jiddisj en andere talen van de joodse cultuur, waaronder ruim 2000 persoons- en geografische namen. Per woord wordt uiteraard niet alleen de spelling

gegeven, maar ook de uitspraak, de betekenis, de herkomst, buigingsvormen en andere gegevens, waardoor het geheel een lexicografisch karakter krijgt.

De Stichting Hebreeuwse en Jiddisje Woorden in het Nederlands brengt dit programma uit als praktische taalgids voor iedereen die te maken heeft met of geïnteresseerd is in judaica, Israël en de Bijbel.

Meer informatie vindt u op de website van de stichting: www.sofeer.nl/pers/. U kunt ook via e-mail informatie opvragen: sofeer@kpnmail.nl. De stichting is telefonisch te bereiken onder nummer 0416-334859.

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaica bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De bibliotheek is open tijdens de cursusavonden, vanaf 19 uur, en staat ter beschikking van de cursisten. De collectie bevat o.a. meerdere titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaica. Enkele suggesties voor het komende seizoen:

Vrij Leerhuis 3 - Het joodse karakter van de Handelingen der Apostelen.

= 238.2 Flusser, David. Tussen oorsprong en schisma : Artikelen over Jezus, het Jodendom en het vroege christendom.

Korte cursus 1 – Apocriefe boeken van het Nieuwe Testament.

= 226.7 Unnik, W.C.van. De Apocriefe boeken.

Korte cursus 2 – De filosofie van Emmanuel Lévinas in de praktijk.

= 158.3 Filosofen van deze tijd : Keuze en redactie M.Doorman.

= 158.3 Vier Joodse denkers in de twintigste eeuw : Rosenzweig – Benjamin – Levinas – Fackenheim.

Korte cursus 4 – De geschiedenis van het Oost-Europese Jodendom.

= 903.5 Kriwaczek, Paul. Jiddische wereld : Opkomst en ondergang van een vergeten volk.

= az.isra 940.7 Gilbert, Martin. Atlas van de Joodse geschiedenis.

= az.isra 941 Meijer, Jaap. Van Israëliet tot Israëliërs : Anderhalve eeuw Joodse geschiedenis.

= az.isra 943 Wigoder, Geoffrey. Joodse cultuur : Oorsprong en bloei.

= az.isra 944 Learski , Rufus. Het Joodse volk : Van de verwoesting van Jeruzalem tot onze dagen.

Samuel-Hirschlezing: Maimonides en zijn betekenis voor onze tijd.

= 158.3 Maimonides, Mozes. Twee ethische tractaten : De Regels van het Gedrag; De Regels van Boete en Berouw.

= 158.3 Reisel, M. Maimonides.

De bibliotheek is er voor de cursisten. Maak er dus gebruik van!

Dicky Koffeman – Wielenga

DE TIENDE SAMUEL-HIRSCHLEZING OVER: “MAIMONIDES EN ZIJN BETEKENIS VOOR ONZE TIJD”

De Samuel-Hirschlezing zal dit seizoen worden gehouden op **zondag 2 november 2008** in de grote zaal van de Zwolse synagoge. Het onderwerp van de lezing is: “De middeleeuwse joodse geleerde Maimonides en zijn betekenis voor de moderne wereld”. De lezing wordt uitgesproken door **Dr. Marcus van Loopik** uit Hilversum en begint om 11.00 uur (10.30 uur zaal open). Van 12.00 tot 12.30 uur is er gelegenheid vragen te stellen en met de spreker in discussie te gaan.

Rabbi Jehoeda sprak in naam van Sjemoel: “Waarom staat er geschreven: ‘En U maakt de mens als de vissen van de zee etc.’ (Habakuk 1:14)? Waarom wordt de mens vergeleken met de vissen van de zee? Om je te zeggen, dat zoals de vissen van de zee sterven, zodra ze op het droge komen, zo ook de mensen zullen sterven, zodra ze zich afzonderen van de woorden van de Tora en van de geboden” (Babylonische Talmud Avoda Zara 3b).

Maimonides op een Israëliische postzegel.

Iemand die deze les ter harte heeft genomen en heeft begrepen, is Maimonides (1135-1204) geweest. Hij beschouwde de Tora en de geboden als primaire voorwaarde voor het geestelijke en lichamelijke welzijn van de mens. Hij was naast rabbijn en eminent rechtsgeleerde ook nog een kundig arts. Deze verschillende professies heeft hij in zijn leven en denken efficiënt en hecht met elkaar weten te verbinden. Met nadruk definieerde hij de mens als bio-psychische eenheid. Het holistische mensbeeld, waarin hij de lichamelijke en geestelijke aspecten van de mens samenbracht, is nog altijd opvallend actueel. Tijdens de Samuel Hirschlezing zal Marcus van Loopik duidelijk maken, hoe de holistische mensvisie van Maimonides tegenwicht kan bieden aan wetenschappelijk reductionisme en eenzijdigheid. Het ging hem als heelmeeester en rabbijn altijd om de totale persoon van de mens.

Coördinatie: Dick Klasen, Henrike de Graaf, Wim Nevel, Wil Wolters.

Datum : **zondag 2 november 2008.**

Tijd : 11.00-12.30 uur (10.30 uur zaal open).

Entreegeld : toegang: € 7,- (te betalen aan de zaal), koffie gratis.

's Middag : rondleiding door de synagoge en tentoonstelling over *Joodse leven in en om Zwolle* op het voormalige vrouwenbalkon (13.30 uur).
Toegang: € 2,50.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

ZOMER EN NAJAAR 2008

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via e-mail: info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie voor de Judaica-agenda wordt bijgehouden op onze website www.judaica-zwolle.nl. De datums van de cursussen van de stichting kan men vinden in de cursusfolder 2007-2008 en op onze website.

22-10 Lezing GNI Zwolle - Genootschap-Nederland-Israël. Mw. Hilde Pach over: "Moderne Israëlische literatuur, met nem Amos Oz". Synagoge van Zwolle, Samuël Hirschstraat 8. Tijd: 19.30 uur. Toegang niet-leden: € 2,50.

29-10 Religieus Erfgoed - In het kader van het Jaar van het Religieuze Erfgoed bezoek van kerkelijke vrijwilligers aan de synagoge van Zwolle. Tijd: 14.00-16.00 uur.

30-10 TV-uitzending - Op 13 augustus werden in de Dierense synagoge TV-opnamen gemaakt voor het programma Bankgiroloterij Restauratie (uitzending op 30 oktober, 19.30 uur - AVRO, Nederland 2). Stichting De Dierense Sjoel nodigt u uit naar de uitzending te kijken en op de Dierense Sjoel te stemmen. Het programma: een swingend optreden van de Klezmer groep Di Fidl Kapelye. Meer informatie vindt u op de website www.dedierensesjoel.nl.

2-11 Samuel-Hirschlezing - Tiende Samuel-Hirschlezing. Het onderwerp is dit jaar: "De middeleeus-joodse geleerde Maimonides en zijn betekenis voor de moderne wereld". De lezing wordt uitgesproken door Dr. Marcus van Loopik uit Hilversum. Plaats: Synagoge

van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 11.00 uur, van 12.00 tot 12.30 uur is er gelegenheid vragen te stellen en met de spreker in discussie te gaan.

2-11 Tentoonstelling - Tentoonstelling *Joods leven in en om Zwolle* op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge incl. rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang volwassenen: € 2,50; kinderen: € 1,50.

20-11 Lezing GNI Hogeveen - Genootschap Nederland-Israël Hogeveen. Lezing over " Hamas-portret en achtergrond" door de heer Wim R.F. Kortenoeven, medewerker van het CIDI. Nadere informatie: Len van Til tel. 0528-264785.

26-11 Lezing GNI Zwolle - Genootschap-Nederland-Israël Zwolle. Dhr. Niek van den Oord over: "Gevangenenkampen in Noord-Nederland, 1940-1945". Synagoge van Zwolle, Samuël Hirschstraat 8. Tijd: 19.30 uur. Toegang niet-leden: € 2,50.

7-1 Lezing GNI Zwolle - Genootschap-Nederland-Israël Zwolle. Mw. Mirjam Kan (onderwerp wordt nader bekend gemaakt). Synagoge van Zwolle, Samuël Hirschstraat 8. Tijd: 19.30 uur. Toegang niet-leden: € 2,50.

BOEKAANKONDIGING

Aan het eind van de maand oktober verschijnt in de serie *Mattenat Ja'akov* (Het geschenk van Jacob) deel II van het talmuedtractaat *Berachot* in het Nederlands vertaald en van commentaar voorzien door Jacob de Leeuwe, Arts. Het tweede deel is, naar eigen zeggen van de auteur/vertaler, aanzienlijk beter dan het eerste deel, dat vorig jaar al uitkwam. Voor dit tweede deel kon namelijk

gebruik worden gemaakt van de welwillende opmerkingen van lezers van deel I. Ook is de layout verbeterd. Een eigen verklaring van de tekst door de vertaler is toegevoegd en per pagina zijn de halachische beslissingen op een rij gezet. Het boek bevat 170 pagina's. De intekensprijs was € 30,-, zodat de boekhandelsprijs daar ruim boven zal liggen.

De architectuur van het Joods Museum in Berlijn

Van de redactie

Het Joods Museum Berlijn (*Jüdisches Museum Berlin*) is een ontwerp van architect Daniel Libeskind en is uitgegroeid tot een van de iconen van Berlijn. Op 9 november 1992 werd gestart met de bouw van het museum. Door financiële problemen liep de bouw vertraging op. In september 2001 werd het museum opengesteld voor het publiek.

Van alle nieuwbouw in Berlijn is het Joods Museum het meest omstreden. Niet alleen vanwege zijn functie, maar ook zeker door zijn architectuur. Libeskind behoort binnen de architectuur tot het zogeheten deconstructivisme. Deze beweging kreeg in de jaren zeventig al vorm in de architectuur van Frank Gehry, de latere architect van het Guggenheim museum in Bilbao. Het Joods Museum is een dependance van het Berlijns Museum. In het Berlijns Museum wordt de geschiedenis van de stad Berlijn zichtbaar gemaakt. In het Joods Museum zou ruimte komen om het joodse aandeel hierin te tonen.

De kwalificatie dependance geeft meteen de kern van het probleem weer waarvoor Libeskind zich zag gesteld. Wat ten eerste moest worden vermeden, was de indruk dat de joodse geschiedenis een bijzaak was. Libeskind heeft dan ook nadrukkelijk geen enkele verbinding gezocht met de architectuur van het bestaande museum. Als bekleding voor zijn gebouw koos hij voor zink en de verbinding tussen zijn gebouw en het al bestaande Berlijns Museum vindt alleen ondergronds plaats.

Bovengronds staan de twee volkomen los van elkaar. Het realiseren van een gebouw ter nagedachtenis aan de verdwenen joodse cultuur midden in Berlijn, is een heikele zaak. De strategie

van het deconstructivisme is fragmentatie. Deconstructivisme is bijna een ontkenning van architectuur. Niet de wens om een lichaam te creëren, maar de bedoeling om het juist te laten verdwijnen, levert een nieuw gebouw. Het Joods Museum ziet eruit als een bliksemschicht die de stad wil treffen.

De plattegrond van het gebouw is gevormd door toeval, de ontwerpmethode is bijna dadaïstisch van aard. Libeskind heeft de stad zelf als uitgangspunt genomen. Hij verbond op een kaart de adressen van belangrijke representanten van de vooroorlogse cultuur. Zo trok hij een lijn tussen het adres van de Duitse architect Ludwig Mies van de Rohe en dat van de joodse dichter Heinrich Heine. Ook de eigenaardige doorsnijdingen aan de buitenkant van het gebouw zijn op deze wijze tot stand gekomen. Hier waren het de adressen van gedeporteerde joden die het uitgangspunt vormden voor het niet-functionele en bizarre raampatroon.

De vorm van het museum kwam dus tot stand door een virtuele verbinding tussen adressen van verschillende personen. Naast alle diagonale kruisingen is er in het museum echter ook een lineaire constante. Als een concretisering van het eeuwig gemis, loopt door het gebouw een gang die wel kan worden bekeken, maar nooit kan worden betreden. Er is lang overwogen het museum niet zijn uiteindelijke bestemming te geven. Voor velen was de architectuur zo sprekend, dat het tonen van een collectie afbreuk zou doen aan de zeggingskracht van de architectuur. Juist de abstractie van het lege gebouw met toch haar duidelijke symbolische vormgeving, kwam misschien nog het meest overeen met de ontzetting die men voelt als men de geschiedenis van de joodse gemeenschap gedenkt. Elke concretisering hiervan middels tastbare herinneringen zal waarschijnlijk afbreuk doen. De toekomst zal dit leren.

Raampartij in het Joods Museum van Berlijn van architect Daniel Libeskind

Literatuur

Cursusboek ICT-architectuur, Open Universiteit, Heerlen

Wikipedia, onder: Joods Museum Berlijn [oktober 2008]

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 7,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- B. Mikkers (penningmeester)
- W.H. Neevel (secretaris)
- S.P. van 't Riet (voorzitter)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mevr. J. van Harten-Wondergem (038-4651347) of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is meestal op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: € 2,50 per persoon; voor kinderen € 1,50.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam e.a.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 januari 2009. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december te zijn ingeleverd op het redactieadres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of per e-mail zijn ontvangen op info@judaica-zwolle.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica wordt verzorgd door. Mieke van Harten-Wondergem uit Zwolle. Zij is te bereiken via tel.nr. 038-4651347 of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Dick Broeren en Peter van 't Riet. Verspreiding: Gesinus en Astrid Kruithof.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

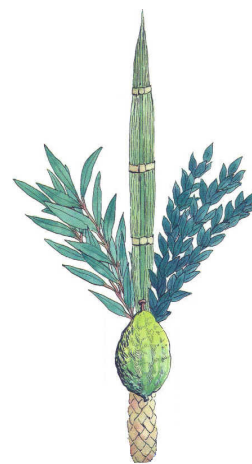
De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwhah Hamburger (voorzitter), Michael Canter, Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Astrid Rodrigues Pereira, Renate van Vuure-Redout.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Lidy van Dam, Henrike de Graaf, Dick Klasen (secretaris), Dicky Koffeman, Bote Mikkers, Wim Neevel, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet (voorzitter), Wil Wolters.

BEHEER E-MAIL

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Men kan via dit e-mailadres groepsrondleidingen in de synagoge aanvragen alsmede toezending van het cursusprogramma of andere informatie.

Loelaf en etrog, plantenbundel en citrusvrucht, die een rol spelen in de ritus van het Loofhuttenfeest.